

ЖАРКО РУЖИЋ

(Нови Сад)

ПРОЗОДИЈСКО-ОРТОЕПСКИ ФЕНОМЕНИ У НЕКАДАШЊЕМ БЕОГРАДСКОМ ИЗГОВОРУ

Мало познати чланак Милоша Московљевића *Неколико речи о београдском говору* из 1921. године није својевремено нити касније аналитичко-критички приказан, иако је био веома провокативан и актуелан, нарочито одељак о фонетици са тежиштем на специфичним прозодијско-ортоепским феноменима.

Крајем 30-их година 20. века Московљевић је констатовао позитивне промене у београдском изговору и напустио ранију суморну слику и процену, али је лансирао енигму о „новој“ појави у томе изговору. Зато наша тема обухвата углавном три прве деценије 20. века.

Излажући све то, критички приказујем Московљевићев опис београдског изговора. Терминологија је с предумишљајем прилагођена углавном ширем кругу књижевнојезички образованих читалаца: акценат (врсте и системи), изговор, дијалекти — све у вези с београдским (из)говором.

Пре десетак година одржао сам предавање на Коларчевом народном универзитету „О особинама београдског и новосадског изговора“.¹ При томе сам, без критичког осврта, навео опис „београдског“ изговора акцената и дужина, који је по М. Московљевићу у прве две деценије 20. века био веома лош.² Занимљиво је да се то подударало управо са временом цветања „београдског стила“, чији су родоначелници били браћа Богдан и Павле Поповић, Јован Скерлић и Слободан Јовановић, стила који је постао модел за стандардизацију писаног књижевног језика, како то у новије време образлаже Владо

¹ Предавање одржано 20. 03. 1991; текст нисам објавио.

² Милош Московљевић, *Неколико речи о београдском говору*, Зборник Александра Белићу, Београд 1921, 132-140.

Ђукановић, наслањајући се на радове Милорада Радовановића, Павла Ивића, Милке Ивић и др.³

Овог пута аналитички приказујем Московљевићев опис „фонетике“ београдског говора, изостављајући одељке о морфологији и синтакси.

1. *Московљевићев „београдски акценат“ њрвих двеју деценија 20. века*

У своме прилогу за *Зборник Александру Белићу* Московљевић полази од страног порекла становника Београда, због чега се у првој половини 19. века тамо „врло мало говорило српски, па и то мало врло искварено“. Није много помогло ни досељавање након ослобођења од Турака, јер су досељеници већином долазили из других дијалеката. Тако Београд „представља засебну говорну целину, независну од околног дијалекта“ (стр. 132).

За разлику од Савамалаца, „насељених већином из југозападних наших крајева“, говор Дорђолаца и Палилулаца, који је по аутору доминирао, „био је под утицајем Турака, Јевреја и неколико околних села чији су становници доселили из наших југо-источних крајева“ (стр. 133). У таквим условима развили су се „основни елементи данашњег београдског говора“ под утицајем „туђих језика: турског, јеврејског, грчког и циганског (са Чубуре)“.

Уз све то долазе и нови досељеници из југоисточних крајева, „који дају изразиту физиономију говору београдске улице“, а готово да не мењају „особине својих локалних говора ... нарочито акценат“, јер га чувају „чак и скоро сви наставници српског језика који су из тих крајева или из старе Црне Горе“ (стр. 133). Међутим, „њихова деца већ говоре једним заједничким говором, у којем су се све те разлике нивелисале, те се добио један нов тип говора, са претежним утицајем југоисточних елемената“ (134). Ту су укључена „чак и деца школованих родитеља с чистим вуковским акцентом, ако су се родила и одрасла у Београду“. Тим „новим београдским говором говори сва улица и сва школска омладина, успркос једу и отпору граматичара, који никако не могу да сузбију тај ’палилулски’ говор из школе“.

Аутор затим „општи београдски говор“ дели на три „ступња“: *најмлађи*, којим ће се бавити јер је највише распрострањен (2/5 становника) и најтипичнији; *средњи*, који је мешавина најмлађег и књижевног, и „*чисти књижевни*“ који је најмање распрострањен.

³ Владо Ђукановић, „Београдски сџил“ — њреломни њериод у развоју српског сџандардног језика, Наш језик, 1995–96, XXX/1–5, 122–132.

Осврнувши се у „Фонетици“ на (не)палатализацију (*мајки, ноги*) и неразликовање *ч* и *ћ*, аутор прелази на акценат, „као најважнију фонетску особину београдског говора“, те укратко описује његов квантитет, квалитет и место, а у оквиру квалитета помиње експираторност. Дужине се губе, а најмлађа генерација их уопште нема, док их средња нема после акцента, као у косовско-ресавском говору. Дуги акценти се унеколико чувају, али се све више скраћују. Тамо где се чувају, „већином нема тонског спуштања или падања“, што је „утицај призренско-тимочког дијалекта“:

У вези с акценатским квалитетом аутор подсећа да су у Београду пре 20-30 година (што значи крајем 19. века) уместо четири била само три акцента (из чега закључујемо да је недостајао краткоузлазни) „или чак и два ... ` (кратак) и ' (дуг без тонског елемента)“. Затим додаје да се то „сада још јаче испољава“, тако да најмлађа генерација говори без интонационих и квантитативних акценатских разлика (дистинкција, контраста).⁴ Најзад, место акцента „приближује се косовско-ресавском говору“.

2. Белићев „београдски“ (из)говор

Трагајући за реаговањем на Московљевићев опис „београдског“ изговора, нашао сам из 20-их година само следећу библиографску белешку у Јужнословенском филологу: „Не говори о већ готовом беогр. говору, него о елементима других говора, често само случајног порекла, који се убацују у београдски говор.“⁵ Име аутора белешке није дато у библиографији ЈФ. По томе, по смислу и правопису рекло би

⁴ У најновије време објављена су два рада у којима аутори такву изговорну тенденцију виде и код савремене младежи. Љиљана Суботић, сумирајући своја истраживања до 1995, налази то код „младе урбане популације“, посебно београдске и новосадске (обј. као *Орфојска норма — данас*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 1995, 311–317. То је обновила у листу *Задужбина*, бр. 52, 2000, стр. 4–5. — Драгољуб Петровић се 1996. наслонио на Московљевићево суморно виђење „београдског“ изговора, затим на неке друге и своје описе стања прозодијског система српског језика и закључио да тај систем граде према експираторном акценту, при чему опет предњачи „млада популација“ (Обј. у зб. *Српски језик на крају века*, ред. М. Радовановић, Институт за српски језик САНУ — Службени гласник, Београд 1996, одељак „Фонетика“, 87–110. Он то варира у зб. *Актуелни проблеми грамајике српског језика*, Суботица–Београд 1999, 227–231). Ослањајући се на Петровићеве описе, Павле Ивић пише: „Ако се нешто уопште може спасавати ... то су одлике самог акцента“ (Приказ зборника *Српски језик на крају века*, Наш језик, XXXIII/3–4, 1998, 272).

О тој проблематици после 50-их година, на основу својих вишегодишњих запажања, говорићу на другом месту у оквиру теме „О проблемима наше ортоепије“.

⁵ Јужнословенски филолог, књ. III, 1922–1923, 265.

се да је аутор — уредник и слављеник А. Белић. Белешка је оскудна, али је примедба озбиљна. Међутим, ништа се не каже о томе који је то и какав је „већ готов београдски говор“. Ово би било потребно тим пре што Московљевић под појмом београдског говора подразумева час „општи говор“, час говор најмлађе генерације, час говор „Београђана“.

Прелазећи лаконски преко Московљевићевог описа београдског говора, оцена је тај опис тако рећи елиминисала. То је могао да буде један од разлога што се није јавило реаговање на чланак. Ипак је вероватнији разлог био у томе што је у „Фонетици“ реч о теми из прозодије и ортоепије — и то београдске — за коју је потребан београдски специјалиста, у чему се оскудевало. А слављеник у Зборнику је био главом и брадом А. Белић!

Кад је белешка у ЈФ објављена 1923. године, Бранко Милетић је у Прагу почео да ради расправу из експерименталне фонетике о штокавским акцентима. То је трајало до 1925. године, а расправа је објављена у Прагу 1926. године. Ваља поменути да је један од Милетићевих субјеката био Радомир — Раша Плаовић, родом из Уба, а живео у Београду од шесте године и постао глумац Народног позоришта. У његовом говору, каже А. Белић, изразито се осећао „утицај београдског изговора“.⁶ Не помињући Московљевићев опис београдског акцента, Белић — супротно своме ученику — под изразом „београдски говор“ и „београдски акценат“ подразумева *књижевни (из)говор*. У њему је, каже, „узлазни карактер краткоузлазног акцента доста слаб, тако да чини врло често утисак потпуно равнотона (230), али у „двосложним речима са кратким слогом ` прелази увек у “. То и је-сте основна црта београдског говора: *жѣна, вѣда, ѿѣшок, сѣштра*“ (230–231). Он сматра да је то дошло под утицајем косовско-ресавског дијалекта, као и „скраћивање *ненаглашених дужина*“. Тиме је Белић индиректно негирао Московљевићево тврђење да су у књижевном изговору изједначена два кратка акцента. То је он ускоро поновио у Станојевићевој *Народној енциклопедији* на примерима: *вѣда, ѿѣшок*, али *вѣдѣ, ѿѣшока*.⁷

Коју годину касније Белић идентификује групацију на коју се књижевни изговор односи: „Иако на пр. језик *београдских културних кругова* (подв. Ж. Р.) има потпуну акценатску систему од четири Вукова акцента који се у њему добро разликују, ипак има у њему и знат-

⁶ А. Белић, приказ: Dr Branko Miletic, *O srbochrvatských intonacích v nářečí štokavském...*, ЈФ, VI, 1926–1927, 225–232.

⁷ Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија...*, 1927–1929, IV, 1073.

них отступања у чувању кратког узлазног акцента у двосложним речима и у чувању ненаглашених дужина.“⁸ Наредне године он захтева од позоришта: „Мора се ` изговарати са јасно узлазним тоном, не смеју се ^ и ´ мешати; не може ` стајати на крају речи или ма где другде сем првог слога итд.“⁹

Године 1939. Белић, опет у вези с позориштем, пише да „акценатска система *образованих Београђана*“ (подв. Ж. Р.) има четири акцента, које треба „типично изговарати, нарочито кратки силазни и кратки узлазни“.¹⁰ Пошто у Београду, вели, има доста „досељеника из косовско-ресавског говора или ресавског“, то ни „школа и општење са другим људима нису могли потиснути тај изговор у њих“. Затим додаје да се та акцентуација „одомаћује такође код извесних кругова полуинтелигенције“. На следећој страни помиње и утицај „тимочке (шопске, торлачке) системе, која такође допире до Београда ... Некада је део Палилуле говорио том акценатском системом, али то се изгубило“, изузев понека реч или израз „који су били типични за извесне класе становништва (раднике, занатлије и сл.)“. Све то подсећа на Московљевићев опис, с тим што Белић једноакценатски систем приписује само једном „делу“ Палилуле.

Наредне — 1940. године он пише да „и *београдско грађанско ст̄ановништво* (подв. Ж. Р.) говори књижевним језиком као својим матерњим језиком“.¹¹ У универзитетским предавањима *Савремени ср̄скохрва̄тски књижевни језик. Гласови и акцента̄и*, 1951, Белић каже да „у београдском књижевном говору постоје сва четири акцента, само се каткада ` у двосложним речима са последњим кратким слогом замењује са ` : *жѣна, сѣс̄тира*; али *јун̄ак* се изговара правилно“ (стр. 117).¹² Осим тога, додаје да се из „непренесене акцентуације ... понеки пример пробија и у област књижевног говора, исп. *девѣјка, лойѣша, удѣрим* и сл. Често се том изговору приписује већа енергија и тако се он употребљава кад је потребно нарочито нагласити речи“ (стр. 120–121).

Исто тако у предавањима из *Основа ист̄орије ср̄скохрва̄тског језика. I. Фонетика*, 1960, за краткосилазни акценат каже да „има крајева“, међу којима је и Београд, „где он губи своје карактери-

⁸ А. Белић, *Ср̄скохрва̄тски књижевни језик*, Наш језик, 1933, год. I [св. 3], 68.

⁹ А. Белић, *Оп̄ејт̄ о по̀зоришном језику*, Наш језик, 1934, год. II, св. 5, 132.

¹⁰ А. Белић, *Позоришни језик*, Наш језик, 1939, год. VI, св. 5–6, 134.

¹¹ А. Белић, *Београд и књижевни језик*, Наш језик, 1940, год. VII, св. 7, 194.

¹² Овде, међутим, не даје ген. *жѣнѣ, сѣс̄тирѣ*, као раније: *вѣдѣ*.

стично тонско опадање и где се једначи обичним експираторним акцентом са јаким експираторним ударом“ (156).¹³

Из свега наведеног можемо закључити да Белић изразима „акценатска система Београда“, „акцент београдског књижевног језика“, „београдски изговор образованих слојева“, те „београдско грађанско становништво“ — све шире обухвата грађане. Они „у главним цртама“ владају Вуковим акцентима, али се у *књижевном говору* нађе и „понеки пример“ из некњижевног система.

3. Павле Ивић о основама београдског изговора

Од средине 20. века Павле Ивић је неколика пута поменуо београдски говор. Учинио је то два пута уз библиографске податке о Московљевићевом чланку: „Тачно забележен веома интересантан материјал, углавном из ђачких задатака и одговора у школи. Лингвистички значај те грађе је неједнак. Аутор није довољно одвојио праве београдске особине од оних које су унели досељеници из различитих крајева, нарочито из Македоније и источне Србије. Свакако није оправдано испуштање чињенице да постоји специфичан месни говор, очуван у старим београдским фамилијама, који тек у наше дане ишчезава коначно под притиском дијалеката разнородних досељеника.“¹⁴ Осим тога, Ивић помиње да се око Космаја и Букуље, затим у „београдским селима, а и у говору већине старих београдских породица“ налази акценатски тип *сѐсѝра* (стр. 73). То ће поновити и 1958. у немачком издању *Дијалектологије*.¹⁵

Београдски говор помиње Ивић и у једном реферату писаном 1947, а објављеном 1978. године. Реч је о говору села у београдској посавини, тј. у западној околини Београда. Потврђујући Белићево истацање да преношење краткосилазног са последњег слога на претходни (*вѡда, ѡдѡок*) представља карактеристичну црту за београдски говор, он додаје: „У овом погледу, дакле, изговор наше престонице има за подлогу села југозападне околине Београда. С друге стране, прилике у селима југоисточне околине („Бугараши“) утицале су да се у Београду појави тенденција губљења тонских и квантитативних разлика о којој говори Московљевић.“¹⁶ А говор села југозападне

¹³ Ово формулисање је нејасно. По Б. Милетићу то је „раван“ акценат (*Основи фонетике...*, 1952, 97), а према П. Ивићу „без силазног тона“ (*Прозодија речи и реченице...*, 46).

¹⁴ П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у ишѡкавско нарече*, Нови Сад 1956, 81.

¹⁵ Превод 1994, стр. 165.

околине Београда, каже Ивић, спада у шумадијско-војвођански дијалекат, где заузима „посебно место ... Поред осталих особина, њега издвајају делимично непренесена акцентуација и често ` уместо ` у претпоследњем слогу пред кратким последњим“ (171–172), дакле као у Београду.

Осим тога пише Ивић да се изговор вокала *e* и *o*, као што ћемо видети у 5. одељку, „приближава неким војвођанским и косовско-ресавским говорима“ (149), те се може дефинисати „као поднаречје шумадијско-војвођанског са нарочито значајним уделом косовско-ресавске компоненте“ (172). Аналогно томе, можемо тврдити да и сличан изговор *e* и *o* у Београду, констатован од 1934 (Белић, НЈ II, св. 4, 97–99) има за подлогу говор Биограчића и да се то појавило пре Првог светског рата и остало непримећено.

4. Чији изговор Московљевић описује

Пре свега аутор у наслову чланка сугерише да је реч о општебеоградском говору, и то у првој реченици потврђује: „Под ‘београдским говором’ подразумевам само говор Београђана...“ Његови „основни елементи развили су се из говора Палилуле и околних села [досељених из југоисточних крајева] „не без утицаја туђих језика...“ (стр. 133). Тако се добио „један нов тип говора“, па и војвођански келнери „брзо почну да говоре нарочитим београдским ‘келнерским’ језиком, што је у ствари овај београдски говор... којим говори сва улица и сва школска омладина“ (стр. 134).

Да постоји и књижевни говор, сазнајемо у наредном параграфу, где аутор дели београдски говор на „три ступња“ и где каже да ће говорити о „најмлађем ... пошто њим говоре већином деца, а њих је највише“. Не знамо из чланка колико је распрострањен „средњи ступањ“ али знамо да је „најмање распрострањен *чисти* (подв. Ж. Р.) књижевни говор“. Ако одустанемо од чистунства и распрострањеност најмлађег ступња (2/5) преведемо у проценат, излази да му припада 40% становника, те да преостале 3/5, тј. 60% чине заједно представници књижевног говора и средњег ступња, у коме је помешан „најмлађи измењен под утицајем књижевног или књижевни измењен под утицајем најмлађег“ (стр. 134).

Пошто је рекао да ће говорити о најмлађем ступњу, он га супротставља књижевном, не помињући средњи: „Београдски акценат

¹⁶ П. Ивић, *Белешке о биограчићком говору*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXIV, 1978, 142.

лежје. Обоје заједно утичу на технику организовања ритма руског стиха, на силабичко-тонски (или тонско-силабички) систем његове версификације, у којој — за разлику од француске силабичности са слабијим акцентом, везаним за крај речи, руски акценат има веома изразиту ритмичку функцију. Исто тако знатна је разлика у експираторности између руског и било којег српског акцента.

Када на крају „Фонетике“ говори о месту акцента, аутор опет даје уопштене квалификације: „београдски говор“ и „Београђани говоре“, те се из обележеног изговора види да је помешао једноакцентски систем најмлађе и двоакцентски систем средње генерације, приписујући то „Београђанима“ уопште: „*побрѣтѣм, несрѣћа, ѡлѣубиш, долѣшѣла*“. У наредним примерима обележава дуге и кратке акценте знацима ` и ´, подразумевајући експираторни акценат: „у кѣћу, код кѣће, на ѡдѣе, ѣред шкѡлом, и ја, и ѣи (или и ја, и ѣи), од мѣне, ѡд ѣѡбом и сл.“ Оно у загради је изговор средњег ступња (?), као што је то раније означио.

Иако се може рећи да се у Београду мање-више испољавала дијалекатска говорна реализација прозодема,¹⁷ неосновано је утапање изговора образованих кругова у општу схему дијалекатског изговора „млађе“ и „средње“ генерације. Овде више не помиње ни досељенике из западне Србије, а књижевном „ступњу“ негира постојање краткоузлазног акцента. И све то у време цветања „београдског стила“. Зато стичемо утисак да аутор београдски изговор заснива углавном на импровизованом набацивању примера из ђачког и егзотичног изговора на улици. Отуда постаје разумљивија она критичка белешка коју смо навели из Јужнословенског филолога.

Посебно се може изразити сумња у поделу изговора према ступњевима. По чему нпр. „најстарији ступањ“ представља „књижевни ступањ“? Зар не може постојати високообразовани идиолект с књижевним говором, а с проблемима из акцентуације? Или део најстарије генерације без књижевног (из)говора? А у средњој генерацији може да буде и образованих и необразованих грађана. Ови други могу да потичу из западне или северозападне Србије и да имају сва четири акцента, а не само она два која им приписује Московљевић.

Овде морамо привести једну његову умерену оцену београдског акцента из истог периода који описује. Након што је провео четири године као суплент гимназије у Београду, Московљевић је 1913. године на руском језику приказао расправу В. А. Богородицког о

¹⁷ Милка Ивић у књизи *О Вуковом и вуковском језику*, помињући прозодијске „реалности“ у граду, указује на „појаву очуване дијалекатске прозодије“ (стр. 164).

„српскохрватском“ књижевном акценту. Уочавајући промашаје руског аутора и дајући тачне описе српских књижевних акцената он пише: „Истина, и у самом Београду могу се чути акценти као у југоисточној Србији, због прилива становништва из тих крајева, чиме његова акцентуација одступа од 'нормалне' акцентуације, мада је он један од центара књижевног српско-хрватскога језика, но сам Београд не може бити мерило за сву територију тога језика.“¹⁸ Иако је реч о истом периоду, овде нема ни речи о катастрофалном изговору у Београду.

На крају овог одељка навешћемо и Московљевићеву аутокритику у завршном делу чланка, где каже да је то „непотпуна слика садашњег београдског говора“. Он је, вели, намеравао да тај говор „темељније проучи“ и „са више научног апарата уведе у ред осталих српских говора“, али жеља да „бар што“ приложи „у Споменицу свога уваженог учитеља“, навела га је да свој прилог даде „само у кратким потезима ... остављајући за други пут његову детаљнију обраду и закључке који се на основу овог говора могу извести о развоју нашег језика уопште“. То се, међутим, није десило, вероватно и због околности у којима је аутор живео и радио. Био је суплент гимназије (1909–1915), с тим што је школску 1911/1912. годину провео у Русији, затим опет на дужности гимназијског професора 1917–1919. године.

У то време наставу језика у школама углавном је изводио нестручан кадар, и то без одговарајућих приручника за обраду акцената. Проф. Миљивој Павловић пише 1921. године да се „језик у опште предаје рђаво, а нарочито матерњи језик“, као и да „највећи број часова држе наставници нестручњаци“.¹⁹

Стојан Новаковић је у *Српској граматици* само укратко поминуо обраду акценатских облика. О њему Белић пише у Просветном гласнику 1921. године да је „слабо познавао“ нашу акцентуацију (стр. 343). Па ипак том су се грамастиком служили и слушаоци Велике школе. Даничићеве и Белићеве акценатске студије пратио је незнатан број стручњака. Један од ретких био је и М. Московљевић. Од 1921. године, радећи као народни посланик, припремао је дисертацију и докторирао 1928. године на теми *Акценталски систем јоцерског говора*. Затим је мењао радна места, да би се од 1933. до 1939. године скрасио у Лексикографском одељењу САНУ.

¹⁸ Милош Московлевич, приказ: *Богородицкиј*, 1912. У: Известия Отделения русского языка и словесности, 18/3, 1913, 385.

¹⁹ М. Павловић, *Настава српскохрватског језика у нашим средњим школама*, Просветни гласник, 1921, 218. и 220.

5. О „новом“ београдском изговору с „кановачком њодришком“

У трећој деценији 20. века програми наставе српског језика нису предвиђали обраду акцената. Она је једино извођена на Универзитету и у глумачкој позоришној школи. Додајмо томе да се у првој књизи Нашег језика (1933. године са десет свезака) акценат помиње само на две-три стране, где А. Белић, поред осталог, жали што је „школа у том правцу чинила врло мало“.²⁰ Осим тога, вели, за наставу акцената „нема још довољно практичних упустава“, нити постоји њихова систематизација према категоријама речи. Ваља истаћи да су Белићеве Граматике од 1932. године (и даље) обухватале и акценат, али можемо са сигурношћу претпоставити да се то углавном није примењивало. Ово тим пре што, по сазнању Михаила Стевановића, изложеном у поменутој књизи НЈ, наставу српскохрватског језика у средњој школи нису држали стручњаци, те су били веома слаби и резултати (стр. 40–41).

У таквој ситуацији на истоме месту пише и М. Московљевић о „негативним чиниоцима ... који разорно утичу на књижевни језик“.²¹ Узимајући за пример Београд, он додаје: „Треба посматрати језик београдске деце па видети, како се из мешавине претставника различних дијалеката и под утицајем различних чинилаца ствара нарочити говор, чије се особине полако уносе и у књижевни језик“, где се види „несумњив утицај улице, који је утолико већи уколико је слабији утицај школе“ (стр. 12).

Очигледно ово подсећа на његов чланак из 1921. године, а стиче се утисак да се стање до 1933, барем у школи, није променило. Међутим Московљевић након четири године у Нашем језику пише: „Школа, војска, књиге, новине и друге културне установе и изуми све више шире круг оних који као својим матерњим језиком почињу искључиво говорити књижевним језиком и *изговором*“ (подв. Ж. Р.). Затим додаје да међу њима „врло важно место заузимају *њозоршишће и радио*“.²²

Баш зато је подвргао оштрој критици језик радија, нарочито *изговор*, па и дикцију. Није поштедео ни „учене стручњаке или књижевнике са покрајинским или смешаним акцентом“. Тражи да се дају часови „нашег језика“ на радију, јер је то „прави народни универзи-

²⁰ А. Белић, *Српскохрватски књижевни језик*, Наш језик, 1933, год. I, [св. 3], 68.

²¹ М. Московљевић, *Насињава мајерњег језика у нашим средњим школама*, Наш језик, 1933, год. I, св. 1, 11–13.

²² М. Московљевић, *Радио и језик*, Наш језик, 1937, год. V, св. 1, 5.

тет, са највећим бројем слушалаца у свима крајевима и слојевима“. Разуме се, упутио је на примере „културних европских народа“.

Након три године Московљевић се опет јавља у НЈ, и то са темом *Нове њојаве у београдском изговору*. Овог пута ће поменути своје „предратно посматрање београдског говора“,²³ да би одмах прешао на послератне прилике и „нове“ особине београдског изговора, настале због „струјања становништва из пречанских крајева у Београд“. Пошто се „наставио и појачао и прилив досељеника из јужних крајева, из судара та два утицаја стварају се нове особине у београдском говору, које нису још постале опште ... али се све више шире“, а тичу се изговора.

По трећи пут сазнајемо да је у питању појава код младе генерације: „Пре свега, акценат најмлађих београдских становника, чак и из најкултурнијих слојева изменио се у погледу дужине, јер се краткоузлазни у свим положајима већином претворио у дугоузлазни, тако да се добило врло упадљиво отежање, толико карактеристично за војвођанске говоре: *Никола, девојка, имена, њоџанике, ва̀рошки, до̀џније, јевџѝније, до̀садно, до̀бро, ња̀зар, са̀ндуке, го̀дишњи, њѐга, мѐне, њро̀вео, вредно̀ћа, ња̀да, до̀ста, го̀ворим, нѐ њије, нѐ иде, нѐ да, нѐ сме, нѐ знам* итд. (стр. 69). Акценат је, каже, „исти као у *ру̀ка*, само је понекад полудуг“. То је настало „у првом реду под утицајем војвођанских говора ... а у другом реду „налази подршку и у шумадиском *’кановачком’* изговору, који допире све до Београда, само је тамо то продужавање ограничено на претпоследњи слог, кад последњи није дуг“.

Нико не сумња да је Московљевић чуо *њродужен* изговор краткоузлазног акцента, али га је промовисао у дугоузлазни. Подсетимо да Павле Ивић у библиографској белешци о Московљевићевом раду *Дијалектолошка карџа Војводине* пише: „Излагања о кановачком *’* у Војводини заснивају се на неразумевању полудугог изговора *’ од *’*“.²⁴ То о полудугом изговору потврђујем и на основу свог сазнања, заснованог на 40-годишњој сарадњи са Српским народним позориштем у Новом Саду, затим последњих неколико година са Учитељским факул-*

²³ М. Московљевић, *Нове њојаве у београдском изговору*, Наш језик 1940, год. VII, св. 2–3, 69. Да не буде неспоразума, морамо унети једну прецизност: истина је да је то углавном било „ратно посматрање“, али чињеница је да аутор на више места у чланку из 1921. године ставља до знања да је стање лоше, чак и лошије у време док пише чланак за ЈФ.

²⁴ П. Ивић, *Дијалектологија...*, 1956, 83. Литературу о кановачком акценту види: П. Ивић, *О говору галињољских Срба* (СДЗ XII, 1957, 29–30) и Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије* (СДЗ XXXI, 44), посебно тумачење порекла канов. акцента (421–423).

тетом у Сомбору и његовим студијским групама у Новом Саду, Кикинди, Суботици, Сремској Митровици, Зрењанину, као и на Академији уметности у Новом Саду, с којом и даље редовно сарађујем у настави на Драмском одсеку. Морам додати: добро је рекао Московљевић да дужина краткоузлазног акцента „зависи од расположења и интонације говора“. То је сигурно посебно запазио „на говору своје ћерке“, која је то преузимала од друге деце. Међутим, тврдим, на пример, да продужено *мене* (зам.) не достиже *мене* (им. мн. — *промене*).²⁵

Што се тиче Московљевићеве узредне напомене да „и Руси наше кратке акцентоване отворене [слогове] изговарају продужено: *во́да, но́га, Бо́га, бра́ћа* и сл., то је тачно. Такав изговор долази од продуженог руског изговора акцента на отвореним почетним и унутрашњим слоговима у руским речима, што Руси преносе и на српски језик.²⁶ Само то не личи „на наш дугоузлазни“, као што мисли Московљевић у својим Уџбеницима руског језика (1939. и 1945). Слушао сам добро Русе и Русиње — слависте кад изговарају нпр. *Бо́же мој*: то је равна интонација, уз полудуго *бо*.

Кановачки акценат је заиста допирао и у Београд. У поменутој *Народној енциклопедији* (књ. IV) Белић пише: „Истина је да и београдски говор има по коју реч са кановачким ´ место ` (на пр. *Бо́жић* и сл.), али тога дуљења као системе у њему нема“ (стр. 1073). То ће он поновити у литографисаним универзитетским предавањима [1935].²⁷

Коју годину касније, говорећи о позоришном језику, Белић помиње утицај Шумадије на промицање у Београду „понеке речи“ с кановачким акценатом, и да „понеки људи покашто и на сцени толико

²⁵ Московљевићево тврђење олако је прихватио Славко Вукомановић у чланку *О једној акценатској особици београдског говора*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXXIII/1–2, 1967, 43–48.

²⁶ По Радовану Кошутину, тада је „трајање дугог [слога] мање него у нашим речима *слуга, рука...*“ (*Грамађика руског језика*. Гласови. Београд 1969, 11). И то је тачно.

²⁷ А. Белић, *Српскохрватски језик. Дијалекти. Правоиис. Књижевни језик*, стр. 33, Београд, б.г. [1935]. Последња година ауторовог навођења литературе је 1934 (стр. 117), а на стр. 50 каже да ће „ускоро изаћи *Галички дијалекти*“ (који је објављен 1935). Овде објашњава да је придев *кановачки* настао према им. *кановци*, а то су они који су израз „*као оно*“ изговарали „*кано*“ (стр. 33). — Међутим, овом Белићевом тумачењу додајемо да Вук има *кано* (*каоно*), а речју *кано*, без ознаке значења, упућује на реч *кано*вци, где објашњава порекло израза. У *Речнику* САНУ, осим потпуног објашњења речи *кано*вац и *кано*вачки стоји и: *кано* (*кано*) и *кано*; *кано*м — *штобоже*. — У *Речнику* МС објашњење је чудно: „*кано*вачки ... само у изразу ~ говор *шић шумадијско-сремског говора који је добио име по шуме шшо се 'као оно' изговара 'кано'*“, које је као одредница акцентовано *кано*. Недостаје им. *кано*вци.

неприродно дуље своје кратке узлазне акценте да чине утисак кановачког изговора“.²⁸

Павле Ивић је 1947. године нашао кановачки акценат у говору Биограчића, и то са варирањем у трајању (од краткоузлазног до дугоузлазног), истичући, као и Белић за београдски говор, да се то не јавља као систем. Четири истоветна облика јављају се и са дугоузлазним и са „полудугим узлазним“ акцентом: *селу, вода, ошац, Бијоград* (стр. 142). Затим аутор додаје: „У радном придеву глагола сложених са *ићи* дуљење је обично: *изишло, йрошло, дошли, йошла, нашли, изашли, йрешли*.“²⁹ Ту је и реч *добро*, коју је за „нови“ београдски изговор навео Московљевић.

Међу примерима са краткосилазним акцентом који се у биограчићком говору „у емфази“ или „по аналогiji“ изговарају као дугоузлазни, код Ивића се налазе речи *досадно, доста, не знам* (уз то и *не зна, ко зна*), од којих је прве три навео Московљевић, с тим што их је, ваљда омашком, укључио међу речи с краткоузлазним акцентом.³⁰

Московљевић је у праву кад каже да досељеници из југоисточних крајева често погрешно праве „концесију књижевном изговору“. Међутим, ту не спадају критиковани примери *оћелавейи, оћоравейи, облесавейи, омриавейи*, који су сасвим обични у Новом Саду, те су у *Речнику Мајнице српске* наведени као дублети (са завршетком на *-ији*). Обичан је и критиковани облик *ошамарији*, а у Матицином *Речнику* гласи *ошамарији* као што је то и у *Српскохрватско-немачком речнику* од Ристића и Кангрге.

У оба *Речника* налазимо дублет *йрињушији-йрињушији*, од којих је баш други облик на првом месту у Р РИК, одакле је Московљевић „највећи број примера и узео“. Он је у Београду чуо и трећи изговор — *йрињушији*, а у своме *Речнику савременог српскохрватског књижевног језика* определио се за Вуков изговор (*йрињушији*), уз који је Вук у загради додао и *йрињушији*. Можда је овоме кумовао Даничић, али би то била потврда да изговор није оног порекла које му Московљевић приписује.

²⁸ А. Белић, *Позоришни језик*, Наш језик, 1939, год. VI, св. 5–6, 135.

²⁹ И док је то у Биограчићима „скоро изнимно“, додаје аутор на истоме месту, у Моштаници је „кановачко дуљење нормална појава, ’ се јавља у том положају знатно ређе, а “ по изузетку“.

³⁰ У Московљевићевом крају изговор је био *не знам* (према изговору његове мајке). Пример *не знам*, према Ивићу, јавља се и као „полудуги“ — *не знам*. Поводом примера *боже* и *боже*, додајем да сам од старих код Стоца често слушао *боже, биш!* као емотивно евоцирање давно минулих догађаја.

Критиковани облик *йойóвишїина* је једини облик у Р МС и Р РИК (а додајем — и у Стоцу). Тако је и са *надмèтїаїи*. Критиковао је и акценат *унáзáдиїи*, да би га у свој Речник унео као дублет са *унáзáдиїи*. Међутим, први облик је у Р МС на првоме месту, док је у Р РИК једини облик (а тако и у Стоцу). Био је против акцента *чудóвїишїе*, како је у Р РИК а у Р МС са дублетом *чудóвїишїе*. Први облик је забележио и Јулије Бенешић, *Сремац* из Илока у *Хрваїско-йóљском Рјечнику*, те је и то доказ да критиковани облик није настао као резултат „концесије“ оних са југоистока у Београду.

Најзад, критиковано *уїèриїи* (место *уїериїи*, као што је и у Р РИК) у Р МС је први облик, а дублет му је *уїериїи* (док у Стоцу гласи *уїèриїи* — као трећи изговор).

Све то показује да Московљевићеве „нове појаве у београдском изговору“ већином нису само београдске, настале калемљењем узлазних акцената на новом или старом месту, већ су дублети са широм територијом.³¹

Ваља рећи, међутим, да је заиста постојала тенденција дужења у низу других облика, и то код образованих људи. О томе сведочи један приказ поменутог *Срїскохрваїско-немачког речника*, из пера Миливоја Павловића, професора који ми је 50-их година предавао. Пореклом је из Ниша а Филозофски факултет је завршио у Београду.³² Констатујући да примењена Карацићева „акцентуација не одговара потпуно начину акцентовања у говору писаца и других културних људи у престоници“, он додаје да уместо забележеног *рòнац, карáнфил, дèдница*, „у говору преовлађују облици са продужењим акцентом“ (стр. 215).

Иако рецензент критикује „дуљење краткоузлазног акцента“, ипак се слаже са изговором забележеним у Речнику: *дисхармóнија*,

³¹ Са проблемом дублета Московљевић се рвао и 1957. године у свом трећем открићу „нових појава“. Као заступник строге нормативности на основама вуковске традиције, он се жали на изговор страних речи у југословенским културним центрима. Противи се нпр. и узлазним акцентима на месту страног изговора (*йèдáнијан, аргáнїјан, рїскáнијан, инїїелигèнијан*, па тражи изговор: *йèданијан, арганијан, рїсканијан*, (али ипак није навео *инїїелигенїјан*)). Овог пута на мети су не само „просечни градски становници“ него и „најобразованији, чак и професори и доктори наука“. Тако нпр. „има у Београду наставника језика, чак и на Универзитету, који акцентују речи онако како се акцентују у њиховом матерњем дијалекту“, а да о радију и не говоримо (Наведено из његовог чланка *Неке нове акценатске йојаве у нашем књижевном изговору*, Питања савременог књижевног језика, Сарајево, 1957, св. 5, 80–85).

³² Миливој Павловић, приказ: *Др Светомир Рїсїић и Јован Кангрга, Речник срїскохрваїског и немачког језика. Други део — Срїскохрваїско-немачки*, Јужнословенски филолог, VIII, 211–218.

дискрèција, *дискрèдиџовати* [?] и *йаралéла*. Први није тако забележен ни у Р МС ни у Речнику САНУ, већ дублетно: *дискхармòнија* и *дискхармòнија*; други се у Р МС јавља као дублет уз *дискрèција* а у Р САНУ *дискрèција* и *дискрèција*; трећи је некаква омашка, јер је у Р РИК акценат ` ; четврти је у Р МС кратак.

Тако нам Павловићево сведочење о изговору образованих људи и његова склоност ка изговору свих наведених речи са дугоузлазним акцентом, исказана десетак година пре Московљевићевог чланка, потврђује да се заиста таква тенденција у Београду испољила у току 20-их година.

Новицима у београдском изговору Московљевић је, поред осталог, додао као „нову појаву и отворен и затворен изговор самогласника *e*, каткад и *o*, којег пре рата није било у Београду“ (стр. 71). Тврђење да такво одступање од књижевне боје вокала није раније постојало, већ да се појавило у трећој и четвртој деценији 20. века, није убедљиво. Одмах се питамо због чега онда аутор у своме ранијем опису ниједном речју није то поменуо да бар похвали ту особину београдског изговора? Пре ће бити да испитивачи нису на то обраћали пажњу.³³

Ово се може поткрепити следећим податком. Видели смо да изговор Београда у вези с преношењем ` с ултима као ` , према Павлу Ивићу, има за основу изговор села његове југозападне околине (Биограчићи). Пошто је тамо акценатовано кратко *o* и *e* „по правилу отворено“, док се „дуго *e* и дуго *o* одликују нешто напрегнутијом артикулацијом, а обично и затвореношћу“ (149), што београдски изговор, поред осталог, „приближава“ не само војвођанском већ и косовско-ресавском дијалекту (172), онда је сасвим вероватно да се и отворено *o* и *e* појавило у Београду пре ослобођења 1918. године. Као што се зна, боја вокала спада у изговорне особине које се најтеже мењају те је немогуће да је Београд тако лако и брзо променио предратне вокале у отворене. Пре ће бити да је ситуација била друкчија него што ју је описао Московљевић 1921. године.

До таквог закључка долазимо и поређењем његова два тврђења о предратном изговору у Београду. Видели смо да је, по њему, „чистим експираторним“ акцентом говорио „најмлађи ступањ“ (40% становника), док је „средњи ступањ“ говорио *двоакцентним сисџемом* — без акценатског квалитета. Међутим, 1957. године у сара-

³³ Један лингвиста се изненадио кад сам му пре неколико година рекао да у изворном источнохерцеговачком дијалекту постоји затварање вокала, које испитивачи нису приметили (нпр. у Гацку, Билсци и другим местима).

јевским Питањима савременог књижевног језика, која смо поменули (в. нап. бр. 31), Московљевић пише да се пре 1918. у Београду „створио или чисти експираторан, или лабилан акценат“ (подв. Ж. Р.). Очигледно је да се ранији двоакценатски систем (средње генерације) и троакценатски (најстарије генерације или књижевног „ступња“) сада квалификују као „лабилан акценат“. Ово је још једна потврда ауторових предратних импровизација у дескрипцији београдског изговора.

У свођењу закључака може се рећи да су Московљевићева запажања о некадашњем београдском изговору, иако са озбиљним недостацима, била веома корисна и подстицајна за поуздану дескрипцију. Међутим, она је изостала, те ће — без тога и без аудитивних снимака изговора информатора из различитих средина — представа о прозодијско-ортоепским феноменима у некадашњем београдском говору заувек остати магловита. Па ипак на основу Белићевих индиректних реаговања и краћих директних осврта Павла Ивића на Московљевићев опис, као и на основу своје критичке анализе Московљевићевих података и опсервација, приложених у овом раду, подвлачим следеће.

Да је београдски изговор био лош онако како га описује Московљевић, не би се десило његово знатно побољшање 30-их и 40-их година, поготово уз тадашње слабости наставе језика. А. Белић је био ближи истини тврдећи да се изговор становника Београда у прве три деценије овог века све више приближавао књижевном изговору. Московљевић је био час скептичан критичар „београдског“ изговора, час радикални нормативиста — пуриста, а Белић је заговарао стални рад на језичкој култури у оквирима еластичније језичке политике.

Белићеве, Московљевићеве и друге критике београдског изговора 30-их година и касније, а затим критике осталих језичких стручњака од друге половине 20. века, које су кулминирале на познатом Саветовању 1982. године (обј. у зб. *Актуелна питања наше језичке културе*), десиле би се и да је стање било знатно боље од ондашњег стања. Таква бурна и панична реаговања дешавала су се и у срединама са завидним нивоом културе говора, нпр. у Француској, о чему је свој прилог поменутом Саветовању и зборнику дао и аутор овог рада.